

ประเพณีค่าความหลุดพ้นของพุทธศาสนา

พุทธปรัชญามุ่งสอนให้หยั่งจกทุกข์หรือหลุดพ้นจากทุกข์ หลักคำสอนทั้งหมดของพุทธ-
ศาสนาแบ่งไปสู่จุดหมายดังกล่าวทั้งสิ้น เราอาจแบ่งคำสอนโดยเนื้อหาออกได้เป็น 2
ส่วนด้วยกัน ดังนี้-

ส่วนแรก ได้แก่ สัจธรรม คือความเป็นจริง ได้แก่

1. ระดับต้น ได้แก่ กฎธรรมชาติ (กฎแห่งกรรมในแง่กฎแห่งเหตุผล)
ไตรลักษณ์ ปฏิสัมภวญาณ ฯลฯ ซึ่งเป็นระดับสามัญ จักความคิดอยู่ในพวก Positivism,
Empiricism และ Phenomenalism

2. ระดับสูง ได้แก่ ความหลุดพ้น นิพพาน เป็นความจริงสูงสุด เป็น
โลกุตระ (Transcendental) จักความคิดอยู่ในประเภท Mysticism

ส่วนหลัง ได้แก่ คานियม หรือการตัดสินทางจริยธรรม เป็นปรัชญาชีวิต กล่าว
ถึงศีล ๖ ๖๖ ๖๖๖ ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 ระดับ โดยใช้ความเป็นจริงสูงสุดเป็น
มาตรฐานตัดสิน คือ

* 1. ระดับต้น เป็นการให้ปฏิบัติเพื่อความดีในระดับทั่วไป เป็นศิลปะในการ
ครองชีพ เป็นหลักธรรมในการประพฤติปฏิบัติต่อกตนเองและผู้อื่น เมื่อจะพิจารณาว่าเรื่อง
ใดมีคุณค่าเพียงไร ก็ให้พิจารณาตามความเหมาะสม ความพอดีในโอกาสต่าง ๆ ตลอดจน
จนความเหมาะสม ความต้องการของบุคคลและชุมชน โดยให้ทรงวางหลักไว้ให้ประกอบ
การพิจารณา เช่น

หิริโอตตัปปะ ความละอายและเกรงกลัวต่อบาป เป็นธรรมที่คุ้มครอง
และป้องกันมิให้กระทำชั่ว

พรหมวิหาร 4 เป็นคุณธรรมที่ใหญ่ในสังคมจะพึงยึดถือ

หฤทธิราชธรรม 10 เป็นคุณธรรมที่ผู้ปกครองพึงปฏิบัติเพื่อความเหมาะสม
ในการปกครองผู้น้อย

อิทธิบาท 4 เป็นคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ

การไม่เบียดเบียนผู้อื่นจึงเป็นหลักถือ

"...เราในโลกนี้ยอมไม่ระงับเพราะเราเลย แต่ยอมระงับเพราะความไม่
ของเรา..."¹

และความเมตตากรุณา รักใคร่ ปรารภณาให้ผู้อื่นเป็นสุข เป็นหลักธรรมช่วยให้
ศีลสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และทำให้สังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

หลักพึ่งตนเองในการทำกรรมดี

"บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น ทำกรรมดีย่อมได้ผลดี ทำกรรมชั่ว
ย่อมได้ผลชั่ว"² เป็นต้น

ระดับนี้เป็นระบบความเชื่อทั่ว ๆ ไปของชาวพุทธ ทั้งพุทธศาสนิกชนแท้จริง
หรือเป็นในนาม ยอมรับมาปฏิบัติบ้างไม่มากก็น้อย

(2.) ระดับสูง ได้แก่ การประพฤตินโดยมุ่งเข้าถึงความหลุดพ้น นิพพาน
เช่น มรรค 8 อริสัจ 4 เป็นต้น ผู้ที่จะปฏิบัติในระดับนี้ส่วนมากเป็นผู้มุ่งความหลุดพ้น
อย่างแท้จริง

เมื่อความหลุดพ้นเป็นความจริงสูงสุดของพุทธปรัชญา ก็ยอมเป็น Summum
Bonum ทางจริยศาสตร์ คือ เป็นมาตรการวัดว่า การกระทำใดดี และการกระทำใดชั่ว
หรือไม่ดีไม่ชั่ว เมื่อผู้ใดเข้าใจถึงความหลุดพ้นหรือการกระทำที่ช่วยให้เข้าใจความ
หลุดพ้น ก็นับว่าผู้นั้นหรือการกระทำนั้นดี แต่ถ้าวการกระทำใดทำให้บุคคลไกลจากความ
หลุดพ้นยิ่งขึ้น ก็นับว่าการกระทำนั้นไม่ดี หรือชั่ว โดยใช้นิพพานเป็นมาตรการ ทำให้

¹ "คาถาธรรมบท ยมกวรรคที่ 1" ชุ.ธ. 25/11/13.

² พุทธศาสนสุภาษิต. (ข้อ 9) พิมพ์ครั้งที่ 16 พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย,
2516), หน้า 3.

การเปรียบเทียบระดับความดีของมนุษย์เป็นไปได้ในแบบ Objective เพราะนิพพาน เป็นภาวะที่เป็นจริงสำหรับทุกคนเหมือนกัน

เปรียบเทียบลักษณะของความหลุดพ้นในแง่ศาสนาและปรัชญา

เมื่อพิจารณาจากลักษณะของความหลุดพ้น ถอดจนกระบวนการตามลำดับแล้ว จะเห็นได้ว่าเป็นเนื้อหาหลักทั้งหมดของพุทธศาสนา. การจะแบ่งว่าเป็นเรื่องทางศาสนา หรือปรัชญา อยู่ที่วิธีการซึ่งแตกต่างกัน กล่าวคือ วิธีการทางปรัชญามุ่งอธิบายถึง สัจธรรมว่าสิ่งที่เป็นจริงคืออะไร เป็นอยู่ในลักษณะเช่นไร เน้นการใช้เหตุผล การ อธิบายส่วนใหญ่กล่าวถึงข้อเท็จจริง (Fact) ว่าเป็ไปอย่างไร โดยไปพิสูจน์เท็จจริง แบบวิธีวิทยาศาสตร์ โดยมุ่งอธิบายความเป็นไปของชีวิตความเป็นไปในลักษณะใด โดย อธิบายถึงกฎไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) หลักปัจจุสมุปบาท หลักอริยสัจ 4 ฯลฯ โดยครบถ้วน มุ่งให้เกิดความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ โดยไม่เน้นแนวทวิวิธีการทาง จิตวิทยา หรือใช้สิ่งศักดิ์สิทธิ์มาอ้างประกอบ แบบทศกณณกัณฑ์แปลให้เข้าใจ เมื่อเข้าใจ แล้วจะนำไปสู่ความศรัทธา คล้อยตาม ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นโดยทางวิปัสสนา ซึ่งเป็น ทางตรงสู่จุดหมาย การที่พุทธปรัชญานำบุคคลไปสู่การปฏิบัตินี้ จัดเป็นปฏิบัตินิยม

(Pragmatism)

ส่วนวิธีการทางศาสนามุ่งให้คนเคารพบูชา มีศรัทธาในพุทธศาสนา ไปวัดฟัง เทศน์ ใสบาตร รักษาศีลอุโบสถ ถอดจนปฏิบัติสังฆกรรมถาวรวัตถุในพุทธศาสนา โดยเน้นถึงความซึ้ง ความศักดิ์สิทธิ์ บุญบาป เน้นการปฏิบัติกตมตามบทบัญญัติต่าง ๆ เน้นผลของกรรม จนทำให้บางครั้งเกิดการทำบุญโดยหวังผลตอบแทน เช่น อธิษฐานให้เกิดมาชาติหน้ามี ฐานะดี มีความสุข ฯลฯ การปฏิบัติอาจมีได้ทั้งการทวสมาธิ แบบสมถกรรมฐาน และ วิปัสสนากรรมฐาน ศรัทธาจะเป็นเครื่องจูงใจที่สำคัญว่าความเข้าใจ ต่อเมื่อปฏิบัติได้จนแล้ว ภายหลังจึงจะเกิดความเข้าใจขึ้น นับว่าเป็น Mysticism ทั้งในเนื้อหาและ กระบวนการ เข้าถึง

ปัจจุบันนี้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ ได้รับความเชื่อถือมาก ความเป็นจริงที่พิสูจน์

แล้วในทำนองวิทยาศาสตร์เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปอย่างกว้างขวาง การใช้ความซัด
ความศักดิ์สิทธิ์มาชักจูงให้เกิดศรัทธา อาจยังคงเป็นสิ่งที่ได้ผลอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ทำให้คน
ส่วนใหญ่ยอมรับได้อย่างแท้จริง ต่างจากการให้ถูกความเป็นไปตามข้อเท็จจริง เมื่อคน
เริ่มเข้าใจ เห็นด้วยจะยอมรับแล้วจึงเกิดศรัทธา ซึ่งจะนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อเกิด
ปัญญาต่อไปได้ เราจะเห็นได้ว่า ทั้งปัญญาและศรัทธา ต่างเป็นเครื่องสนับสนุนซึ่งกันและ
กัน วิธีการทางศาสนาและปรัชญาจึงควร จะควบคู่กันไป ส่วนจะ เน้นหนักไปทางใดโดยสมบูรณ์
แต่ความเหมาะสมของแต่ละบุคคล ผู้ที่ศึกษาทางโลกมาอย่างกว้างขวาง จัก เจนส่วนใหญ่
มีแนวโน้มนิยมวิธีการใช้เหตุผลอธิบายให้เข้าใจแล้วจึง เลื่อมใส เพราะ เป็นวิธีการที่คนใช้
ได้ผลดีในประสบการณ์ที่ผ่านมา ส่วนผู้ที่มีความรู้ในทำนองวิทยาศาสตร์ น้อยหรือไม่ค่อย
สนใจหรือชอบการคิดกันใคร่ครวญมากนัก มักไม่สนใจวิธีการ เข้าถึงความรู้นั้นทางพุทธศาสนา
โดยใช้เหตุผลหรือการอธิบายเพื่อหาความเข้าใจ หากต้องให้วิธีการโน้มน้าวให้ เชื่อจน
เกิดศรัทธา แล้วใช้ศรัทธาเป็นหลักจูงใจเพื่อเข้าปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นในที่สุด

เราอาจกล่าวได้โดยสรุปว่า วิธีการทางปรัชญาช่วยให้สามารถ เข้าใจได้ถึง
เนื้อหาทางพุทธศาสนาภายในระดับหนึ่งโดยการ อธิบายอุปมาอุปมัยเท่านั้น ส่วนการปฏิบัติไปสู่
ความหลุดพ้นเป็นเรื่องทาง mysticism ไปสามารถ อธิบายให้เข้าใจโดยใช้เหตุผล
ได้ เพราะภาษาเป็นเพียงสิ่งสมมุติ แม้จะช่วยให้เข้าใจถึงความ เป็นจริงได้บ้าง แต่
ไม่สามารถช่วยให้เข้าใจได้ทั้งหมดหรือสามารถแทนความจริงได้ เพราะไม่ใช่ตัวความ
จริงเอง การ เข้าถึงความหลุดพ้นจึงจำต้องใช้การ หยั่งรู้ ถึงความเป็นจริงเท่านั้น ซึ่งนับ
ว่าเป็นไปในทำนองศาสนา

ความหลุดพ้นทางทัศนะของพุทธปรัชญา เป็นสิ่งที่ควรมุ่งหมายหรือไม่

เราจะเห็นได้ว่า ความหลุดพ้นทางทัศนะของพุทธปรัชญา เป็นเรื่องของ การบง
เห็นโลกตามสภาพความเป็นจริง (เห็นไตรลักษณ์) และ เห็นว่าการ เวียนว่ายตายเกิดใน
สังสารวัฏ เป็นสิ่งที่ไม่น่าอภิรมย์ เพราะ เป็นที่มาของทุกข์ไปมีที่สิ้นสุด การหลุดพ้นจากการ
เวียนว่ายตาย เกิดตลอดไปเป็นทาง เดียวที่จะ ค้ำปัญหาเรื่องทุกข์ทั้งปวงได้ การมองโลก

ความความเป็นจริงของพุทธปรัชญานี้มีผู้วิจารณ์ว่า เป็นการมองโลกแง่ร้าย ทำให้สิ้นหวัง
 ปราศจากความสุข ความกระตือรือร้น แต่ถาพิจารณาให้ถ่องแท้เห็นว่า แม้พุทธปรัชญา
 จะเริ่มจากการมองโลกแง่ร้าย แต่กลับลงท้ายการมองโลกแง่ดี คือ ยอมรับว่ามนุษย์มี
 ความสามารถที่จะพ้นจากสภาพปุถุชนไปสู่สภาพที่ดีขึ้นได้ ทำให้คนมีความหวัง มีกำลังใจ
 ไปทอดอหุหมคดาลัยกายอยาก มีความสุขได้โดยมุ่งปลอวยวางไม่ติดข้องอยู่กับสิ่งต่าง ๆ
 พยายามทำในรู้ เกาชนความเป็นจริง พุทธปรัชญาทำให้เห็นว่า ชีวิตเป็นทุกข์ เป็นสิ่งไม่
 เพียงแต่ บังคับบัญชาไม่ได้ ไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีสาระใด ๆ จึงควรมุ่งถึงการหลุดพ้นจาก
 ภาวะนั้นไปสู่ภาวะอื่น ซึ่งตามธรรมชาติของพุทธปรัชญาเรียกว่า "นิพพาน" แม้ว่าเราจะ
ไม่สามารถอธิบายถึงนิพพานได้อย่างกระจ่างชัด ผู้ที่เข้าใจแล้ว เท่านั้นจึงจะรู้ว่า เป็น
อย่างไรอย่างแท้จริง แต่จากการที่มุ่งถึงความหลุดพ้นแล้ว ไม่หวังจะกลับมาอยู่ในภาวะ
เดิมอีก และมีผู้ที่หลุดพ้นแล้วบางท่านพยายามสั่งสอนผู้อื่นให้ปฏิบัติเพื่อให้ได้มาซึ่งความ
หลุดพ้น ย่อมเป็นเกร็ดบังชี้ให้เห็นได้ว่า ภาวะหลุดพ้นย่อมเป็นสิ่งที่ประเสริฐกว่าการ
เวียนวนอยู่ในวงจรของทุกข์อันไม่มีที่สิ้นสุด ความหลุดพ้นจึงเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา และผู้
ที่มองเห็นโลกตามสภาพความเป็นจริงนำมาซึ่งหวังจะก้าวไปให้ถึง

พุทธปรัชญาได้กล่าวไว้อย่างชัดเจน ดังที่ไคแสดงรายละเอียดไว้แล้วในบท
 ก่อน ๆ ว่า ความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงจะเกิดขึ้นได้มิใช่เพียงเพราะกึ่งความปรารถนา
 จะหลุดพ้นเท่านั้น หากต้องลงมือปฏิบัติตามอริยมรรค ปึงกัมแปทหรือไตรสิกขาจนสามารถ
 คัมภีเลส(เครื่อง เกร้าหของของจิต)เสียได้อย่างสิ้นเชิง ความหลุดพ้นอย่างแท้จริงจึงจะมี
 ได้ ก็เลสเครื่อง เกร้าหมองของจิตที่ผูกกับทุกกลไว้กับสังสารวัฏนี้ พุทธปรัชญามีชื่อเรียก
 ต่าง ๆ กันตามความหมายที่ต่างกัน ดังนี้¹

¹ นายบุญมี เมางกูร, นายวรราชสิทธิ ไวหะเสวี, คู่มือการศึกษาระดับมัธยมศึกษา
มัทตสังคะ, ปรีเฉทที่ 1 ตอน 2 จิตปริภัตติ (พิมพ์ครั้งที่ 2 พระนคร : อภิตรรณมุกนิริ,
 2512), หน้า 64 - 67.

1. อาสวะ คือกิเลสที่เกิดขึ้นภายในใจเมื่อประสบอารมณ์ต่าง ๆ มี 4 อย่าง

คือ

1.1 ความยินดีใน รูป รส กลิ่น เสียง โสณุปพะ - กามาสวะ

1.2 ความยินดีในอรรถภาพและภพภูมิต่าง ๆ - ภวาสวะ

1.3 ความยินดีในความเห็นผิด - ทุจริตาสวะ

1.4 ความยินดีในความไม่รู้ตามความเป็นจริง - อวิชชาสวะ

2. โวธะ เป็นกิเลสที่เป็นเสมียนกระแสน้ำท่วมใจ ยังสัตว์ทั้งหลายให้คิดของ
อยู่ในสังสารวัฏ มี 4 อย่าง

2.1 ความยินดีใน รูป เสียง กลิ่น รส โสณุปพะ - กามโวธะ

2.2 ความยินดีในอรรถภาพและภพต่าง ๆ - ภโวธะ

2.3 ความยินดีในความเห็นผิด - ทุจริตโวธะ

2.4 ความยินดีในความไม่รู้ตามความเป็นจริง - อวิชชโวธะ

3. โยคะ เป็นสภาวะที่ผูกกรรบไว้กับวิบาก ทำให้วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ มี

4 อย่าง

3.1 ถูกผูกพันด้วยความยินดีในกามคุณารมณ์ทั้ง 5 - กามโยคะ

3.2 ถูกผูกพันด้วยความยินดีในภพภูมิต่าง ๆ - ภวโยคะ

3.3 ถูกผูกพันด้วยความยินดีในความเห็นผิด - ทุจริตโยคะ

3.4 ถูกผูกพันด้วยความยินดีในความไม่รู้ตามความเป็นจริง - อวิชชาโยคะ

4. กัมมธะ เป็นกิเลสที่ผูกสัตว์ไม่ให้หลุดพ้นจากโลก มี 4 อย่าง

4.1 ความโลภทั้งหลาย - อภิชฌาภายคัมมธะ

4.2 ความโกรธทั้งหลาย - พยาปาทภายคัมมธะ

4.3 ความถือมั่นถือดี โดยคิดว่าทำควบกันไปอย่างงบนาย - สัมปัตตปรามาธ-

ภายคัมมธะ

4.4 การยึดความเห็นผิดอย่างเหนียวแน่น - อิทังสัจจกัมมธะ

5. อุปาทาน เป็นกรรมที่เป็นเครื่องยึดถือให้ผูกพันอยู่กับความเป็นไปในโลก มี

4 อย่าง

- 5.1 ความยึดถือถืออยู่กับกามกฤตารมณ์ - กามุปาทาน
- 5.2 ความยึดมั่นอยู่ในความเห็นผิด - ทิฏฐูปาทาน
- 5.3 ความยึดมั่นในความเห็นว่ามิถักตน - อัตตวาตูปาทาน
- 5.4 ความยึดมั่นในการปฏิบัติที่ผิด เพราะไม่รู้ขอปฏิบัติอันใดถูกต้อง -

ศีลพัทตูปาทาน

6. นีวรณ เป็นธรรมที่เป็นเครื่องกันความดี ซึ่งเป็นอกุศลกรรมที่ทำให้จิตเศร้าหมอง และทำปัญญาให้อ่อนกำลัง มี 6 อย่าง

- 6.1 ความยินดีก่อกใจในกามกฤตารมณ์ - กามฉันทนีวรณ
- 6.2 ความคิดร้าย ความโกรธ - มยาปาทนีวรณ
- 6.3 ความที่จิตหลู่ หลอหย เช่นอนิยม จากอารมณ์ต่าง ๆ - ถีนมิทนีวรณ
- 6.4 ความฟุ้งซ่านรำคาญใจในอารมณ์ต่าง ๆ ความกังวลร้อนใจ -

อุทจจกุกุกจนีวรณ

6.5 กวามสงสัยอ้งเลใจ - วิจิกิพพานีวรณ

6.6 ความไม่รู้ศัธรรม - อวิชชานีวรณ

7. อนุสัย เป็นกิเลสที่นอนอยู่ในสันดาน มี 7 อย่าง

7.1 กวามยินดีในกามกฤตารมณ์ - กามราคานุสัย

7.2 กวามเห็นผิด - ทิฏฐานุสัย

7.3 กวามไม่พอใจในอารมณ์ต่าง ๆ - ปฏิฆานุสัย

7.4 กวามยินดีในความเป็นอยู่แห่งภพ - ภวราคานุสัย

7.5 กวามอวดถือถือดีไม่ยอมลงใจใคร - มานานุสัย

7.6 กวามล้งเลสงสัยในสภาวะธรรม - วิจิกิพพานุสัย

7.7 ความไม่รู้ศัธรรม - อวิชชานุสัย

8. สัตถุโยชน เป็นธรรมที่เป็นเครื่องผูกพันสัตว์ทั้งหลายไว้ในสังสารวัฏ มี 10

อย่าง

- 8.1 ความยินดีในกามคุณารมณ์ - กามราคสัญโญชน์
- 8.2 ความยินดีในความเป็นอยู่แห่งภพ - ภวราคสัญโญชน์
- 8.3 ความอวดดีถือดีที่ไม่ยอมลงใจ - มานสัญโญชน์
- 8.4 ความเห็นผิด - ทิฏฐิสัญโญชน์
- 8.5 ความคลั่งเลื่องส่ายในคุณธรรม - วิจิกิณาสัญโญชน์
- 8.6 ความถือปฏิบัติที่ผิด - สีลพัทปราคาสัญโญชน์
- 8.7 ความไม่ยอมให้คนอื่นดีกว่าตน - อีสสาสัญโญชน์
- 8.8 ความหวงแทนในสมบัติของตน - มัจฉริยสัญโญชน์
- 8.9 ความไม่ชอบในอารมณ์ต่าง ๆ - ปฏิฆสัญโญชน์
- 8.10 ความไม่รู้สังขารม - อวิชชาสัญโญชน์

9. กิเลส เป็นกรรมที่เป็นเครื่องเศร้าหมอง มี 10 อย่าง

- 9.1 ความโลภ - โลกกิเลส
- 9.2 ความโกรธ - โทสกิเลส
- 9.3 ความหลง - โมหกิเลส
- 9.4 ความถือตน - มานกิเลส
- 9.5 ความเห็นผิด - ทิฏฐิกิเลส
- 9.6 ความคลั่งเลื่องส่าย - วิจิกิณาภิเลส
- 9.7 ความท้อถอย - ถีนกิเลส
- 9.8 ความฟุ้งซ่าน - อุกุทธจกิเลส
- 9.9 ความไม่ละอายตอบาป พุจริต - อหิริกกิเลส
- 9.10 ความไม่กลัวตอบาป พุจริต - อโนกตัมภกิเลส

สำหรับผู้ที่หลุดพ้นได้ มรรคจิต หรือ โลกุณฺณมรรคจิต ในแต่ละชั้น จะสามารถทำลายล้างกิเลสข้างบนนี้ได้ ดังนี้

1. โสภายัตถิมรรคจิต ทำลาย อาสวะ ได้ 1 คือ วิทยาสวะ
ทำลาย โสภะ ได้ 1 คือ วิทยโสภะ

- ทำลาย โยคะ ไต่ 1 คือ วิทยุโยคะ
- ทำลาย คั่นตะ ไต่ 2 คือ สีสพัคปรามาส และ
อหังสัจวาภินิเวส
- ทำลาย อุปาทาน ไต่ 3 คือ วิทยุอุปาทาน อักวาทุปาทาน
สีสพัคอุปาทาน
- ทำลาย นีวรท์ ไต่ 1 คือ วิจิจฉานีวรท์
- ทำลาย อนุสัย ไต่ 2 คือ วิทยุอนุสัย วิจิจฉานุสัย
- ทำลาย สัจญ์ไฉน ไต่ 3 คือ วิทยุสัจญ์ไฉน วิจิจฉา-
สัจญ์ไฉน และสีสพัคปรามาส-
สัจญ์ไฉน
- ทำลาย กิเลส ไต่ 2 คือ มิชาวิทยุ วิจิจฉา

2. สกทากาณิมรรค หรือมรรคจิต ดวงที่ 2 นั้น นอกจากสามารถทำลายส่วน
หยาบ ๆ อย่างที่ได้คาปัททิมรรคจิตไว้ทำลายมาแล้ว ยังทำราคะ โทสะ และโมหะ ให้
เบาบางลงด้วย

3. อนนากาณิมรรคจิต ทำลาย อาสวะ ไต่ 1 คือ กามาสวะ
- ทำลาย โอรสวะ ไต่ 1 คือ กามโอรสวะ
- ทำลาย โยคะ ไต่ 1 คือ กามโยคะ
- ทำลาย คั่นตะ ไต่ 1 คือ พยาปาทกายนคั่นตะ
- ทำลาย นีวรท์ ไต่ 2 คือ พยาปาทนีวรท์ กุกกุจจนีวรท์
- ทำลาย อนุสัย ไต่ 2 คือ กามราคานุสัย ปหิขานุสัย
- ทำลาย สัจญ์ไฉน ไต่ 4 คือ กามราคสัจญ์ไฉน
ปหิขสัจญ์ไฉน มัจฉริยสัจญ์ไฉน
อิสสาสัจญ์ไฉน
- ทำลาย กิเลส ไต่ 1 คือ โทสทกิเลส

4. อรหัตมรรคจิต ทำลายอภุคผลที่เหลือทั้งหมด และทำลายอภุคผลทั้งหมดไปให้

เหลืออยู่อีกเลย

ความทุกข์ของพุทธปรัชญา นิพพาน ความหลุดพ้นเป็นสิ่งที่มนุษย์ควรไปถึง ถึงให้เหตุผลว่า "...สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงอย่างนี้แล สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงเป็นอย่างนี้แล สังขารทั้งหลายไม่น่ายินดีอย่างนี้แล... ข้อนี้ควร จะ เบื่อหน่ายในสังขารทั้งหลาย ทั้งปวงที่เกี่ยว ควรที่จะคลายกำหนด ควร เพื่อจะหลุดพ้นไป"¹

✓ เราจะเห็นว่า เมื่อสามารถหลุดพ้นได้โดยอมปราศจากทุกข์ และสุขสงบ ไม่เดือดร้อนใจ เพราะปราศจากเครื่องยังจิตใจให้เร้าแหลม ความทุกข์ทั้งที่โลกความาแล้วข้างต้นเป็นเรื่องเฉพาะการทุกข์ใจ สำหรับความทุกข์กายนั้น แม้ว่าบุคคลผู้ซึ่งถึงความหลุดพ้นแล้วแต่ยังคงดำรงชีวิตอยู่ ก็ยอมประสพความทุกข์ทางกาย เพราะความทุกข์กายเป็นเรื่องของสังขารซึ่งต้อง เปลี่ยนแปลงและไม่อาจบังคับบัญชาได้ตามกฎของไตรลักษณ์ เมื่อสังขาร เสื่อมลงไปตามระยะเวลาหรือประสพภาวะที่ร่างกายต้องทนขึ้นไปว่าปุณฺณหรือผู้หลุดพ้นจะทนประสพความทุกข์กาย เช่นเดียวกัน ดังความในนิคคินทปัญหาวา "...พระราชาครัสถามว่า "พระผู้เป็นเจ้า ผู้ใดไม่ปฏิเสธสิ, เขาจะเสวยเวทนาที่เป็นทุกข์หรือไม่ ?" พระนาคเสนทูลตอบว่า ... เสวยเวทนาที่มีกายเป็นสมุฏฐาน ไม่เสวยเวทนาที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน² แต่มีที่แตกต่างก็อยู่ที่หลุดพ้นแล้วจะสามารถ อดทน ถึงและยอมรับภาวะความเป็นจริงควย ความเปลี่ยววาง ไม่ยึดมั่น ถิ่นมั่น ทำให้ปราศจากความทุกข์ใจอันเป็นผลเนื่องมาจากสังขาร หรือมีความทุกข์ใจน้อยกว่าปุณฺณที่ประสพภาวะ เช่นเดียวกัน (เป็นไปตามระดับชั้นของความหลุดพ้น) ส่วนผู้ที่ยึดมั่นในตัวตน ไม่รู้ในความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งหลายรวมทั้งตนเองย่อมรู้สึกเดือดร้อนทนไม่ไหวหรือทนได้ยาก เมื่อพบภาวะที่ตนไม่-

¹"มหาสุทฺตสนฺสูตร", ที.ม. 10/185/181.

²นตามคฺุรราชวิทยาลัย, นิคคินทปัญหาวแปล (พระนคร : โรงพิมพ์มตามคฺุรราชวิทยาลัย, 2515), หน้า 61.

สมอานต์ เนื่องจากไม่ตรงกับความต้องการของคน จิตของผู้ที่หลุดพ้นย่อมสงบใส แฉว
จะประสบความสำเร็จทุกประการ พุทธปรัชญาบ่งชี้จักความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากความยึดมั่น ถือ
มั่น ส่วนทุกข์ทางกายโดยตรง เปรียบยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นเรื่องของศาสตร์อื่น เช่น วิชาแพทย์
สามารถสุข เป็นต้น มิใช่พุทธปรัชญา

อย่างไรก็ดี เมื่อมองโดยส่วนรวมของพุทธปรัชญาจะเห็นว่าสามารถจะจัดทุกข์
กายได้เหมือนกัน กล่าวคือ นอกจากจะสามารถกำจัดทุกข์กายมิให้เป็นสาเหตุของทุกข์
ใจ เพราะปราศจากความยึดมั่นถือมั่นดังกล่าวมาแล้ว ยังสามารถจัดทุกข์กายใน
อนาคตกาลใดคือ เมื่อผู้ใดความหลุดพ้นจนถึงนิพพานแล้ว ก็จะไม่มีการเวียนว่ายตาย
เกิด ไม่มีสังขารอีกต่อไป นับเป็นการขจัดความทุกข์กายเสียโดยสิ้นเชิงด้วย

แต่สำหรับบางคนเห็นว่า ทุกข์มิสุขเหมือนกับคนละด้านของเหรียญ ถ้าหากไม่
มีทุกข์ย่อมไม่มีสุขด้วย ความทุกข์และความสุขกาง เป็นคำอธิบายของกันและกัน ซึ่งดู
เสมือนจะแยกออกจากกันได้ แต่ก็เป็นสิ่งเดียวกัน ชีวิตมนุษย์ย่อมมีความสุขและความทุกข์
ร่วมกันเป็นธรรมดา ทุกข์สุขทำให้มนุษย์ได้รู้จักปรับตัว ประพฤติตนให้เหมาะสม ทำให้
ชีวิตมีรสชาด การไม่มีความรู้สึกทุกข์ข้อม (หรือน่าจะ) ไม่มีความรู้สึกสุขด้วย ซึ่งเป็นสิ่ง
ที่ไม่น่าปรารถนาสำหรับการมีชีวิตอยู่ในโลก ดังนั้น แม้ว่าบางคนจะยอมรับกับกฎธรรมชาติดี
ตามนัยพุทธปรัชญา คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ตาม แต่ก็ยอมรับเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับ
ข้อเท็จจริง (Fact) แต่ไม่เห็นด้วยในแง่จุดหมาย (Ideal) หรือการใฝ่หาคาทง
พุทธปรัชญา เพราะเห็นว่าเป็นการก้าวข้ามจากข้อเท็จจริงไปสู่สิ่งที่ไม่ปรากฏการณ์
ธรรมดาซึ่งไม่สามารถพิสูจน์ให้เห็นได้ว่าเป็นอย่างไร และเห็นว่ามนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของ
ธรรมชาติ จำต้องยอมรับกับกฎธรรมชาติอย่างน้อมน้อมตาม

ส่วนผู้ที่ไม่เห็นตามพุทธปรัชญาตั้งแต่คน ปฏิเสธ ปฏิเสธอุปบาท หรือ ไตรลักษณ์
ย่อมไม่สามารถจะเห็นว่าความหลุดพ้นเป็นสิ่งที่ควรมุ่งหมายได้เลย เพราะจะไม่มี ความ
ศรัทธาแก่กล้า จึงไปยังให้เกิดการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น หรือแม้ว่าทดลองปฏิบัติก็มักไม่
อาจบรรลุได้ หรือจะมีบ้างก็เป็นส่วนน้อย เพราะการปฏิบัติตามแนวทางดังกล่าว เป็นเรื่อง
ปี๋ซึ่งยากที่จะได้ถึงสัมฤทธิผล หากต้องอาศัยความเพียรอย่างยิ่ง ยกเว้นเฉพาะผู้มีบุญบารมี

สูงเท่านั้น ส่วนบุคคลธรรมดาแม้จะมีศรัทธาเป็นพื้นเดิมอยู่แล้ว เบื้องมาประสมสิ่งที่ปฏิบัติ ตามโดยยากก็มักจะละทิ้งไป เว้นแต่ผู้ที่มีความตั้งใจมั่นเท่านั้น ฉะนั้น ผู้ที่ขาดศรัทธาเป็น ก้าวนำอยู่จึงทำให้ละความเพียร ไปโดยง่ายก่อนที่จะบรรลุถึงความหลุดพ้น สำหรับผู้ที่มุ่ง ความหลุดพ้นโดยอาศัยความศรัทธาเป็นหลักชกจริงโดยปราศจากความเข้าใจในตนเองนั้น จัดว่าเป็นไปในทางของศาสนามากกว่าปรัชญา

อนึ่ง ในประเด็นที่เกี่ยวกับเสรีภาพ ตามความรู้สึกรวมมนุษย์ ใครสักคนเป็น สิ่งซึ่งใคร่อยากแสวงเสรีภาพ โดยเป็นก้าวแปรที่บีบความสัมพัทธ์เชิงลบกับเสรีภาพ จากข้อเท็จจริงบางอย่างในโลกภายนอกมนุษย์ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ แต่ตามหลักพุทธปรัชญา เราสามารถเปลี่ยนแปลงภายในได้ เมื่อเราเปลี่ยนภายในเราก็ได้ใช้ FREE CHOICE ไม่ปล่อยให้โลกภายนอกมาบังคับให้เราเป็นไปแค่ง่ายเดียว ความไม่พอใจที่เกิดจาก สาเหตุภายนอกก็หนีไปหรือลดลง เพราะเรายังมีความต้องการของคนได้ ทำให้สิ่งอื่นไม่สามารถทำให้เราเกิดทุกข์ได้ ความหลุดพ้นจึงนับว่ามีคุณค่าในแง่ทำให้เรามีเสรีภาพเต็มที่ด้วย

ความหลุดพ้นตามความหมายทางพุทธศาสนามีคุณค่าแก่สังคมหรือไม่ ถ้ามีมีแค่ไหน และอย่างไร

ตามหลักของพุทธปรัชญา พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า สัตว์โลกทั้งหลายเกิดมาในโลกนี้เนื่องจากผลแห่งกรรมเก่าทั้งสิ้น สัจธรรมต่าง ๆ ที่พระองค์ตรัสรู้เป็นของจริง ทำหายต่อการพิสูจน์มาแล้วทุกยุคทุกสมัย นับเป็นเวลากว่า 2500 ปี ครบนั้นไม่ว่าจะดีหรือชั่ว มันจะไม่ป่วนสูญหายไปไหน จะคงอยู่ในโลกนี้ตลอดเวลา และจะส่งผลตอบแทนผู้กรรมนั้น ๆ เสมอ ไม่ช้าก็เร็ว ซึ่งพระองค์ทรงเรียกว่า "กฎแห่งกรรม" ฉะนั้น จึงได้ทรงสั่งสอนไว้ว่า "ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว" อันเป็นสัจจะที่ได้พิสูจน์ให้เห็นความจริงมาแล้วตลอดเวลา

การปฏิบัติตนในทางที่ถือตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แม้จะยังไปถึงขั้นหลุดพ้น (นิพพาน) อย่างพระองค์ท่านก็ตาม ก็นับว่ามีคุณค่าแก่สังคมอย่างมหาศาลแล้ว

มนุษย์เราที่เกิดมาถือว่าเป็นสัตว์ประเสริฐ มีปัญญาเล็กกว่าสัตว์ทั้งหลาย มีความรู้สึกนึกคิด
 ดีกว่าสัตว์ประเภทอื่นมากนัก ฉะนั้นสังคมใดสังคมหนึ่ง ประกอบด้วยคนเท่าที่ บัณฑิตใจเป็น
 ธรรม มีเบตตากรุณา และไม่คิดเบียดเบียนซึ่งกันและกัน มีสามัคคีธรรม สังคมนั้น ๆ ก็
 เจริญและ เป็นสุข แก่ตาสังคมใดมีแก่นประพฤติกว่กว่าคนประพฤติกี่ สังคมนั้นก็จะมี
 แคลความอดแวง และเดือดร้อน หากความสงบสุขไม่ไ้ พระพุทธองค์ทรงรู้แจ้งเห็นจริงทุก
 สิ่งทุกอย่างอันเป็นธรรมชาติ และกิเลสทั้งหลายทั้งปวงของมนุษย์ที่จะบันดาลให้มนุษย์นั้น
 กระทำความดีหรือความชั่ว และผลแห่งความดีหรือความชั่วที่มนุษย์กระทำก็จะเป็นปัจจัย
 ให้เขาต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกตามหลัก "กฎแห่งกรรม" ดังใดทรงครุ้ไว้แล้ว พระองค์
 จึงทรงเทศนาสั่งสอนพุทธบริษัทของพระองค์ให้ปฏิบัติตนเพื่อ "ความหลุดพ้น (นิพพาน)"
 ตามหลักและขั้นตอนที่ใดทรงวางไว้ นั้นเป็นจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา ซึ่งเชื่อ
 กันว่า ผู้ปฏิบัติจะกองมีบารมีสูงส่งจริง ๆ จึงจะปฏิบัติจนถึงขั้นอรหัตต์ และนิพพานได้

เมื่อกล่าวถึงนิพพาน คือการหลุดพ้นจากกรรมคือกรรมชั่วทั้งปวง ไม่ต้องกลับมา
 เวียนว่ายตายเกิดอีกตามคำสั่งสอนของกฎแห่งกรรมนั้น พิจารณาอย่างผิวเผินก็เหมือนหนึ่ง
เป็นความเห็นแก่ตัวของบุคคลผู้นั้น โดยตัดตนเองออกจากสังคมของมนุษย์โดยสิ้นเชิง
 อย่างเช่น พระภิกษุผู้จาริกไปอยูคามป่า เขาว่าเนาไพรหรืออยู่ในจำอันเงียบสงัดแต่ลำพัง
 เพื่อปฏิบัติวิปัสณากรรมฐานให้จิตเป็นสมาธิ และเกิดญาณขั้นสูงสุด สำเร็จอรหัตต์และนิพพาน
 เฉกเช่นพระพุทธองค์ การเก็บตัวอยู่แต่ลำพังผู้เดียวเช่นนี้ ทางจิตวิทยาสมัยใหม่ถือว่า เป็น
ผู้ที่ไม่ทำประโยชน์หรือมีคุณแก่สังคมแต่ประการใด เป็นการตัดของนอยแต่พอตัว เป็นผู้ที่
เก็บตัว เองออกจากสังคม อาจจะเป็นเพราะไม่รู้จักสังคม หรือเกลียดสังคมอย่างใดอย่าง
 หนึ่งหรือทั้งสองอย่างก็ได้ เหมือนหนึ่งคนเกิดมาผิด และอยู่ในที่มีคตตลอดเวลา หากมีคุณ
 ประโยชน์แก่สังคมแต่ประการใดไม่ แต่การปฏิบัติตนตามแนวทางของพระพุทธองค์มิได้เป็น
เช่นนั้น ผู้ประพฤติกี่ อยู่ในศีลในธรรม มีความโอบอ้อมอารี มีจิตเมตตาต่อผู้อื่น ยอมกระทำ
ตนเป็นประโยชน์ต่อสังคมเสมอ ทำให้เกิดความรักใคร่สามัคคีกัน ในหมู่คณะ และสังคมเป็น
 ส่วนรวม แม้จะ เกิดมาผิด แต่กลไ้ชื่อว่า เป็นผู้พบแสงสว่างของธรรมะ อันช่วยให้เขาเป็นคน
 ดี มีประโยชน์ และมีคุณค่าต่อสังคมเป็นอย่างมาก ตามหลักของพระพุทธศาสนา ผู้ประพฤติกี่

ธรรมเป็นนิจสิน แม้จะเป็นพรราชาศักดิ์อาจสำเร็จจอร์หนัก และ ไปสู่นิพพาน ก็คือความหลุดพ้น
ในนั้นปลายได้ ตามกถกถุนันปฏิบัติตนตามแนวทางของพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัด และมี
บารมีเพียงพอทั้งในอดีตชาติ และปัจจุบันชาติ

ในค่านิจใจ พุทธปรัชญาสอนให้มนุษย์รู้จักบาป บุญ คุณ โทษ ไปเบียดเบียนซึ่ง
กันและกัน รวมทั้งไม่เบียดเบียนตัวเองด้วย โดยเน้นหนักให้มนุษย์ยึดมั่นในกฎแห่งกรรม
กรรมตามนัยแห่งพุทธปรัชญาไปใช้ชดเชยกรรม หากเป็นบุพกรรม กฎแห่งกรรมจึงมีโชอำนาจ
ลึกซึ้ง หรืออำนาจเมืองบนที่กำหนดชีวิตมนุษย์ หากมนุษย์สามารถ กำหนดชีวิตด้วยตนเอง
และด้วยเจตนาของตนเอง ความเชื่อที่ว่าประกอบกรรมใดย่อมได้รับผลแห่งกรรมนั้น
ช่วยทำให้มนุษย์ยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล เพื่อตั้งคร่าวที่ตนต้องตระกว่าลำบาก
กว่าผู้อื่นก็อดทนอยู่ได้ ไม่ก่อปัญหาให้แก่สังคม นอกจากนี้การที่มนุษย์รู้จักบาป บุญ ย่อมจะ
ช่วยให้เขาคิดใคร่ครองก่อนกระทำการใด ๆ ทำให้มีความสุข รอบคอบ ยิ่งคิดไว้ได้เมื่อ
จะทำอะไรไม่คิดไป จึงนับว่าช่วยให้สังคมสงบสุข ในสังคมระดับชาวบ้านคนส่วนใหญ่ยัง
ไม่มีความรู้ทางธรรมมากนัก ปัจจุบันพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ทั่วไป เชื่อกันแต่เพียงในนาม
เท่านั้น (มีส่วนน้อยที่จะมุ่งถึงความหลุดพ้น) แต่ระดับนี้ก็ยังนับว่าดี เพราะอยู่ในขั้นที่ว่าไม่
ทำเลย

บุคคลโลกก็ตาม ถ้าได้ศึกษาและปฏิบัติสังฆกรรมของพระพุทธเจ้าอยู่เสมอ จิตใจ
ของเขาก็จะสงบเยือกเย็น เพราะทางสติเสสหยาบ เป็นต้นว่า โลภะ โทษะ โมหะ
เสียได้ อารมณ์ของเขาก็จะไม่ร้อน ไม่วิตก และไปกระวนกระวาย ปราศจากความเห็น
แก่ตัว ซึ่งวิทยาศาสตร์การแพทย์จัดว่า เป็นผู้มีสุขภาพจิตดี บุคคลเช่นนี้มักจะแข็งแรง
ไม่ค่อยเจ็บป่วย ฆณะมีชีวิตอยู่ยอมทำประโยชน์ให้แก่ตัวเอง ครอบครั้ว และสังคมได้เป็น
อย่างมาก แม้เมื่อตายไปแล้ว กรรมดีที่กระทำไว้ก็จะไม่สูญหายไปไหน ผู้ที่อยู่ยังคงรำลึก
ถึงอยู่เสมอด้วยความชื่นชม ทรงขามกับบุญกระทำแก่ความชั่ว ฆณะมีชีวิตอยู่ก็ถูกเกี่ยตชัง
เป็นคนรทสังคมอย่างยิ่ง แม้ตายไป ก็ยังถูกคนสาปแช่งตลอดเวลา

ฉะนั้น ผู้ที่ตั้งใจศึกษาและปฏิบัติกรรมของพระพุทธเจ้า ย่อมได้ชื่อว่า เป็นคนดี มี
คุณค่าต่อสังคม เพราะเขาจะช่วยอบรมสั่งสอนผู้อื่นให้อยู่ในศีลในธรรมด้วย ทำให้สังคม

มีแต่ความสุข เขาอาจปฏิบัติตามจนสำเร็จจนขั้นสูงสุด เป็นอรหันต์เช่นพระพุทธเจ้า และก่อนจะไปจากโลกนี้ก็จะช่วยโปรดสัตว์ให้หมดวงกรรมอย่างที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำเช่นเดียวกัน แต่นี่ก็มีใ้ทำนายความว่า เขาจะเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาอีกองค์หนึ่ง เขาเป็นแต่เพียงวางตัวกระทำตามรอยบาทของพระพุทธเจ้าเท่านั้น และเขาอาจสำเร็จอรหันต์ และนิพพานได้เช่นเดียวกัน

สรุปแล้ว ตลอดชีวิตของบุคคลผู้ปฏิบัติตนเพื่อไ้บรรลุจุดหมายปลายทางอันสูงสุด คือความหลุดพ้นหรือนิพพาน ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกนั้น เป็นขั้นตอนที่มีคุณค่าแก่สังคมอย่างยิ่ง แม้เมื่อหลุดพ้นไปแล้ว ภารกิจที่เขาได้กระทำไว้ ก็ยังคงอยู่เป็นคุณแก่สังคมตลอดไป

ข้อสรุปและเสนอแนะ

จากการศึกษาถึงความหลุดพ้นจากพันธะของพุทธปรัชญาเวทวาท ทำให้สรุปได้
 ว่า เนื้อหาหลักของพุทธปรัชญาได้แก่ กวาททุกข์ และวิธีปฏิบัติในการขจัดทุกข์เพื่อความ
 หลุดพ้น เข้าถึงนิพพาน ปรัชญาของพุทธธรรมเป็นปรัชญาเรื่องจิต เราอาจจัดได้ว่าเป็น
 ปรัชญาเกี่ยวกับการปฏิบัติ โดยถือเอานิพพานเป็นมาตรการทางจริยศาสตร์ ความสำเร็จ
 ชั่ว เปรียบเทียบได้โดยสภาวะของการกระทำ จึงนับได้ว่ามีจริยปรัชญาแบบเจตนวาท คือ
 ถือเอาเจตนาเป็นสาระของการกระทำ เป็นสิ่งสำคัญในการตัดสินว่าการกระทำดีหรือ
 ชั่ว เจตนาที่ดีย่อมมีในตัวคนหรือปราศจากความโลภ โกรธ หลง นับเป็นเจตนาดี
 เพราะเป็นทางให้เข้าไปใกล้จุดหมายสูงสุด คือความหลุดพ้น

นอกจากนี้ ข้อที่นำมาไปพิจารณาต่อไปก็คือ เนื่องจากพุทธปรัชญามีหลายระดับ
 มีพุทธธรรมระดับโลกบาง ที่เหมาะสมสำหรับบุคคลและสังคมในปัจจุบันที่จะได้ยึดถือปฏิบัติ
 และอบรมจิตใจ จุลบุรุษสุคติให้เติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดีในสังคมโลกในอนาคต แม้จะยังไม่
 มุ่งถึงความหลุดพ้นนิพพานโดยตรงก็ตาม ควรจะพิจารณาในแง่อุดมการณ์ไว้ว่า การอบรม
 ทางธรรมและทางโลกที่สามารถ ติช้ควบคู่กันไปอย่าง เกื้อกูลซึ่งกันและกันมี เชนไรบ้าง
 และจะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างไร เมื่อไร นอกจากนี้อีกประการที่น่าพิจารณา
 ดึง คือประเด็นที่ว่าสถาบันทางสังคม เข้ามายุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมทางโลก โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งทางการ เมืองหรือไม่ เพราะถ้าหากนำสถาบันทางสังคมมาเกี่ยวข้องกับทางการ
 เมือง ก็อาจจะทำให้บุคคลเพ่งเล็งและตัดสินว่าทำให้สถาบันที่บริสุทธิ์มาแปดเปื้อน อาจ
 มีผู้โจมตีว่าสถาบันทางศาสนาไม่ตั้งตนเป็นกลาง เพราะการเมืองในแง่ปฏิบัติจะต้องเข้า
 กับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือพวกใดพวกหนึ่ง และเป็นเหตุให้ฝ่ายตรงข้ามหรือพวกที่มีทัศนะคติ
 ต่างกันบ้างเสื่อมทรุดไปได้ ถ้าหากไปเกี่ยวข้องกับสถาบันทางสังคมจะสามารถ ติช้รักษา
 ความบริสุทธิ์ของวงไว้ได้ เป็น Ideal ที่ทุกฝ่ายสามารถ ถยกย่องชื่นชม ไม่มาแปดเปื้อน
 กับเรื่องทางการเมือง ซึ่งเป็นเรื่องทางโลกก็ย้ที่กองปีความไม่ตีเจือปนอยู่เป็นธรรมดา
 แต่ก็จะกลายเป็นสิ่งที่ชาวบ้านสัมผัสไม่ถึง ตั้งไว้เฉย ๆ ไม่เป็นประโยชน์ใด ๆ ถ้าไม่ใช้
 ปฏิบัติ ถ้าสังคมเปลี่ยนทัศนะทางการเมืองวิธีอื่น เช่น กลายเป็นคอมมิวนิสต์ สถาบัน

ทางสงฆ์ก็มีอาจตั้งอยู่ไคร่ราบรื่นเช่นปัจจุบันนี้ การที่สถาบันทางสงฆ์จะช่วยทางการเมืองโดยมิใช่เพื่อความหลุดพ้นโดยตรง หากเพื่อความอยู่รอดของตนนั้นจะเป็นสิ่งสมควรหรือไม่ เป็นเรื่องที่น่านำมาพิจารณากันต่อไป ส่วนการเกี่ยวของช่วยเหลือสังคมในด้านอื่น ๆ เช่น การศึกษา จิตบำบัด ฯลฯ จากข้อเท็จจริงจะเห็นได้ว่าสถาบันทางศาสนาได้ปฏิบัติจนสัมฤทธิ์ผลมาตั้งแต่โบราณกาลมาแล้ว